

Komende activiteiten

- Zaterdag 14 april. Verloren gemeenschappen: de Zandpol en de Thornsche Molen.
In café de Rosmolen, Kerkplein 1 te Leuth om 14.00 uur.
- Zondag 24 juni. Wandel- en/of fietstocht in samenwerking met de Duffelt.
- Zondag 9 september. Open Monumentendag. Thema: Groen van Toen.

Voorjaarsbijeenkomst zaterdag 14 april 2012 om 14.00 uur in café de Rosmolen te Leuth.

VERLOREN GEMEENSCHAPPEN IN LEUTH DE ZANDPOL EN DE THORNSCHE MOLEN

Lezing door Jan Engelen, over de Zandpol, en Jan van Eck, over de Thornsche Molen.

Foto: maquette De Zandpol

De Zandpol

Lezing door Jan Engelen

“De Zandpol” is een voormalige buurtschap, gelegen tussen Botsestraat en Duffeltdijk op de grens van Leuth met Kekerdom. Als eind 19^e, begin 20ste eeuw de steenfabricage komt opzetten, zijn er veel arbeiders nodig. Immers alles verloopt nog met man- en handkracht. Die arbeiders zijn er niet in de dan dunbevolkte polderdorpen Leuth en Kekerdom. De oplossing wordt gevonden in het aantrekken van hele gezinnen - soms zelfs families – uit onder meer de Over Betuwe. Niet de overheid maar de werkgever – in dit geval de ‘steenbaas’ – moet voor woonruimte zorgen. En zo verschijnen er meestal “in the middle of nowhere” buurtschappen. Zo is ook de Zandpol begin 20ste eeuw gebouwd. In totaal 12 huizen, waarvan een aantal dubbele. Op z’n top wonen er en leven er in de jaren veertig van de vorige eeuw ruim 200 personen. De mannelijke bevolking werkt allemaal op de “d’n oven” van Terwindt en Arnzt (T &A) in Kekerdom en Erlecom. De afstand naar beide steenovens kan te voet worden afgelegd. Bij de bevrijding van Leuth en Kekerdom tijdens operatie “Veritable” in februari 1945, is de Zandpol volledig verwoest.

Na oorlog en evacuatie hebben een aantal woningen nog als noodwoning dienst gedaan. Doch uiteindelijk is de gehele “Bult” zoals deze buurtschap in de volksmond heette gesloopt en zijn de woningcontingenten toegewezen aan het dorp Leuth. Daar woont thans de vierde generatie nazaten van de eerste “Bultbewoners”.

Thornsche Molen

Lezing door Jan van Eck

De buurtschap Thornsche Molen dankt zijn naam aan de gelijknamige unieke kokerkorenmolen die het middelpunt van de buurtschap vormde. Hoog aan de Kapitteldijk onder Wercheren / Persingen is de molen eeuwenlang een markant punt.

De wieken reiken tot 22 meter hoogte. Thorn komt van Toren. Dat was de molen van oorsprong dan ook: een verdedigingstoren precies op de grens van het hertogdom Kleef met het hertogdom Gelre. Vaak is er strijd geweest op en om die grens. En even vaak werd de toren verwoest. De Thornsche Molen heeft ook nadien nog enkele malen een verwoesting ondergaan. Tweemaal - in de jaren dertig en veertig - als gevolg van zware storm. Beide keren vond restauratie plaats van deze landelijke bekende molen. De derde maal was de oorlog schuld aan de verwoesting. Tijdens hevige gevechten die volgden op de operatie Market Garden in september 1944, lag de Thornsche Molen midden in de frontlijn. Molen en buurtschap werden volledig verwoest en niet hersteld. Molenaar Jan Vierboom bouwde een elektrisch aangedreven maalderij aan de Hezelstraat in Ooij. Een stichting ijvert er thans voor om deze eens unieke molen te herbouwen op de grens van Nederland met Duitsland.

Wederopbouw-architectuur in de gemeente Ubbergen

De laatste jaren is er in ons land meer belangstelling voor de wederopbouwtijd, de periode van herstel tijdens en na de oorlog. De Wederopbouw omvat niet alleen het herbouwen van verwoeste dorpen, steden en infrastructuur, maar ook bestrijding van de woningnood, stadsuitbreiding en herstel van economie en industrie.

In 2008 werden 101 gebouwen uit de periode 1940-1958 erkend als rijksmonument. De gemeente Nijmegen wees in 2011 een aantal panden uit deze periode in de binnenstad aan als gemeentelijk monument. Heemschut heeft per provincie een lijst uitgegeven van nog te beschermen panden, woonwijken en ensembles uit de naoorlogse periode. Bij een aantal van deze objecten is het helaas niet gelukt ze te behouden.

Waarom is het van belang om architectuur, stedenbouw en landinrichting uit de tijd van de wederopbouw te beschermen? Ontwerpen uit deze periode weerspiegelen het optimisme van die tijd, er vond intensieve samenwerking plaats tussen verschillende disciplines en er was - ondanks de verwoesting en ellende van de oorlog - juist veel aandacht voor details en materiaalgebruik. Men probeerde niet zo snel mogelijk iets uit de grond te stampen, maar dacht goed na over de praktische kant en probeerde een gebouw of woonwijk ook echt leefbaar te maken. Wel werd er in verband met tijdsdruk en materiaalschaarste soms gebruik gemaakt van prefab onderdelen van stampbeton en werden vloeren vaak gelegd met holle baksteen (perfora). In het zicht blijvende elementen waren daarentegen altijd van hoogwaardige materialen.

Er was - vooral in de vroeg in de oorlog verwoeste steden, zoals Rhenen en Wageningen, en ook in de eerste jaren na de oorlog - een voorkeur voor herbouw in traditionalistische stijl. De voor de oorlog gebruikte Delftse School-stijl werd deels voortgezet. Wat later ontstond er ook ruimte voor meer modernistische ontwerpen. Zo is het wederopbouwplan van de stad Nijmegen (waarvoor reeds in 1944 na het vergissingsbombardement in opdracht van de NSB de eerste plannen gemaakt werden) een

compromis geworden tussen traditionalisme en vernieuwing. Dit is ook duidelijk terug te zien in de binnenstad van Nijmegen, waar de verschillende stijlen elkaar afwisselen, maar het stratenpatroon her en der drastisch gewijzigd is ten behoeve van het groeiende verkeer en de bereikbaarheid.

Aan het einde van de wederopbouw-periode kreeg bij de volkshuisvesting de druk om zo veel mogelijk woningen op te leveren de overhand en werden er veel nieuwbouwwijken gebouwd met steeds minder detaillering en meer eenvormigheid. Daarentegen werd in deze periode in individuele ontwerpen wel meer de blik gericht op vernieuwing en won het functionalisme terrein.

Tijdens Operatie Market Garden (september 1944), het in de winter van 1944/45 steeds wisselende front en vervolgens tijdens Operatie Veritable (vanaf februari 1945) tot aan de definitieve bevrijding in mei 1945, zijn er in de hele gemeente Ubbergen 121 woonhuizen, 36 boerderijen, 15 winkels en café's, een school en een bejaardentehuis volledig verwoest. De buurtschap De Thornsche Molen (met de enig overgebleven kokermolen van Nederland) werd compleet van de kaart geveegd. Daarnaast waren er 6 kerken, 5 hotels, 4 scholen, 7 steenfabrieken en meerdere wasserijen zwaar beschadigd. Het totale aantal verwoeste en beschadigde panden bedroeg rond de duizend. De infrastructuur was vrijwel compleet vernietigd. Mensen leefden in Leuth en De Duffelt door de watersnood van 1926 deels al voor de oorlog in noodwoningen en tijdens de oorlogsjaren kon er weinig onderhoud verricht worden in verband met de

bouwstop en gebrek aan grondstoffen / arbeidskrachten. Begin oktober 1944 pas werd het grootste deel van de bevolking van Ooijpolder en Duffelt geëvacueerd. Na Operatie Market Garden bleef dit gebied grotendeels in handen van de Duitsers en kwam het vervolgens door inundatie volledig onder water te staan. Tijdens Operatie Veritable volgden nog meer zware verwoestingen.

In mei 1945 werd de Wederopbouwwet uitgevaardigd. Deze bevatte landelijke regelingen met betrekking tot bouwprogramma's van de gemeenten. Voor ieder bouwprogramma was goedkeuring vereist van het Ministerie van Wederopbouw en Volkshuisvesting. Door materiaalschaarste en gebrek aan kapitaal en arbeidskrachten duurde het nog enige tijd voordat de eerste noodmaatregelen getroffen konden worden. In de gemeente Ubbergen woonden in december 1945 nog veel mensen in onverlichte en onverwarmde huizen, deels zonder ramen en met lekkende daken.

De gemeente Ubbergen wilde bij de wederopbouw zoveel mogelijk vermijden dat de nieuwbouw zich teveel ging verspreiden buiten de oorspronkelijke kerkdorpen. Eerst werden vanaf begin 1946 in Leuth, Ooij, en Beek noodwoningen, noodboerderijen en noodstallen gebouwd. Hiervoor werd deels hout gebruikt, deels steen. Voorrang werd verleend aan de zwaarst getroffen gezinnen, men diende hiertoe een urgentieverklaring aan te vragen.

Ooij, Dr. Kochlaan, arbeiderswoningen. Ontwerp J.A.J. van den Boogaard 1946. Foto P. Coenen.

In 1946 werden in Leuth, Ooij-Erlecom, Kekerdom, Ubbergen en Beek ook de eerste

“arbeiderswoningen” op gemeentegrond opgeleverd, bekostigd door het Rijk.

Beek, Bongerstraat, oneven zijde. Arbeiderswoning uit de eerste lichting na de oorlog, 1946. Gemeentearchitect J.A.J. van den Boogaard.

Zoals ook in veel andere Gelderse dorpen het geval was bij vroeg-naoorlogse zgn. woningwetwoningen, waren het 2 aan 2 geschakelde, soms boerderijachtige woningen met elk een kleine aangebouwde, soms vrijstaande berging, die ook dienst kon doen als varkenshok. De woningen hadden veelal diepe erven, geschikt voor gebruik als moestuin. In Beek staan er van dit type woningen in de Bongerstraat, Van Voorst tot Voorststraat en Colonel Ekmanstraat en in Ubbergen aan de Ubbergensdijk. In Leuth vindt men ze aan de Steenheuvelsestraat, Veldstraat en Reusensestraat, in Ooij aan de Dr. Kochlaan, Koningin Julianalaan, Koningin Emmastraat en de Rietvoornstraat. Tenslotte in Kekerdom aan de Weverstraat. Er werd speciaal op gelet dat de woningen niet allemaal exact hetzelfde werden. Er is veel aandacht besteed aan de detaillering van de deuren, de meerruitsramen en de overkappingen boven de voordeur. Bij alle woningen ziet men siermetselwerk boven de ramen en fraai vormgegeven dakkapellen. In de

Dr. Kochlaan in Ooij (even zijde, nummers 28 t/m 56) en aan de Reusensestraat in Leuth (oneven zijde, nummers 13 t/m 19) hebben de dakkapellen klokgeveltjes gekregen, hetgeen de woningen een vriendelijke uitstraling geeft. De arbeiderswoningen werden ontworpen door gemeentearchitect J.A.J. van den Boogaard (1904-1973).

Leuth, Steenheuvelsestraat 11 t/m 29, arbeiderswoningen "complex C", J.A.J. van den Boogaard 1946. Foto P. Coenen.

Vermoedelijk werd in de ontwerpen rekening gehouden met het in 1946 gepubliceerde "Bouwprogramma voor Arbeiderswoningen in Gelderland", alsmede (voor wat betreft afmetingen en indeling van de woningen) met de "Voorlopige wenken voor het ontwerpen van eengezinshuizen". Door de diepe en aan elkaar grenzende tuinen is het effect gecreëerd van een tuindorp. Dit wordt benadrukt door de traditionalistische ambachtelijke bouw en de (vaak voorgeschreven) tuinafscheiding door middel van (liguster-)hagen in combinatie met lage muurtjes. Voor de meeste mensen zal het betrekken van een dergelijke woning een enorme verbetering hebben betekend van hun woonomstandigheden. Voor de oorlog leefden de meeste arbeiders in kleine woningen met bedsteden en een gezamenlijke woonkeuken. De woningwetwoningen werden bijvoorbeeld uitgerust met inpandige wc's en waar mogelijk een badkamer of een doucheruimte. Vanaf 1947 kwam ook de particuliere herbouw van vernielde panden op gang.

Dorp Beek.

In Beek werd begonnen met de herbouw van het centrum. In het gebied rond de kerken was vrijwel alles verwoest. Een groot deel van de R.K. Bartholomeuskerk was zwaar beschadigd en de pastorie was geheel verwoest. Het naast de kerk gelegen Café De Kerkberg / De Witte met bakkerij Arts was geheel verwoest, evenals het aan de overzijde gelegen Café De Holleweg van Jan Groothuijse. Alle winkels aan de Nieuwe Holleweg waren verdwenen: slagerij Kersten (met slachthuis en worstmakerij) en bakkerij Kersten (met lunchroom), meubelmakerij De Bruyn (met werkplaats aan de Elzenweg), groente- en fruitwinkel Th. Verwey, melkhandel Verploegen en de wasserij van Verbeet.

Begin 20ste eeuw, Beek, Nieuwe Holleweg Oud Hotel Spijker.

Ook de boven- en benedenwoningen behorend bij de winkels waren verwoest, evenals meerdere woningen op het achterterrein grenzend aan het Elzendal, waar Chalet Mooi Nederland / Bad Beek onherstelbaar beschadigd was. De villa en voormalig pension Elsbeek aan de Nieuwe Holleweg was volledig uitgebrand, compleet met orangerie / broeikas, koetshuis en daarachter wasserij Theunissen. Aan de Rijksstraatweg gingen Huis Schoonzicht en Villa Stockenhof verloren, evenals de winkel / wijnhandel van Van den Meerendonk tegenover Hotel 't Spijker, dat zelf zwaar beschadigd raakte. Het Badhotel (het oude Spijker) was inwendig zwaar beschadigd, de "Dependance" / aparte stalhouderij aan de Nieuwe Holleweg / Van der Veurweg was geheel verwoest. Verder richting Duitse grens waren Café Peters en bloemisterij / kwekerij Peters (nu: Semper Florens) verwoest, evenals diverse panden aan de andere zijde van de grens, zoals hotel De Grootte Musschenberg.

Bij de herbouw van de omgeving van de kerken in Beek zijn meerdere architectenbureau's betrokken geweest. De oneven zijde van de Nieuwe Holleweg met alle genoemde winkelpanden en het terrein van Villa Elsbeek werd herbouwd naar ontwerp van het bureau van de broers J.A.J. van den Boogaard en H.G. van den Boogaard uit Nijmegen. Zij hadden hun architectenbureau, dat was opgericht door hun vader M.A.M. van den Boogaard, aan de Smetiusstraat 6. Zij waren ook actief bij de wederopbouw van vele winkelwoningen in het centrum van Nijmegen. J.A.J. van den Boogaard was als Ubbergse gemeentearchitect al voor de oorlog bekend om zijn woonhuisontwerpen en woonde in een door hemzelf ontworpen huis aan de Rijksstraatweg 55. Ook de naoorlogse ontwerpen, waarvan er vele zijn uitgevoerd in de gemeente Ubbergen, worden gekenmerkt door een grote aandacht voor materiaalgebruik en detaillering in een traditionalistische, maar speelse stijl en met een goed gevoel voor verhoudingen en inpassing in de omgeving.

Beek, Nieuwe Holleweg nrs. 11 t/m 27, ontwerp J.A.J. en H.G. van den Boogaard 1948. Nieuwe Holleweg 27, vml. melkhandel Verploegen met woonhuis. Foto P. Coenen.

Voor de verwoesting in 1944 was het lagere gedeelte van de Nieuwe Holleweg een nogal divers bebouwd terrein. Aan de achterzijde grensde het aan het Elzendal, waar in 1910 door de Maatschappij Mooi Nederland een groot perceel was aangekocht met daarop onder andere boerderij Het Vossenhol (afgebroken in 1926), de Dependance van het Badhotel (voorheen 't Spijker) en de stalhouderij van het Badhotel, in

1927 gebouwd naar ontwerp van Willy van Boldrik. Naast de Dependance lag een brede "Uitweg". In 1927 had slagerij Kersten even verderop een nieuwe winkel met slachthuis en worstmakerij plus luxebakkerij met lunchroom laten bouwen naar ontwerp van Willy van Boldrik, met speelse hoektorentjes, nog enigszins in de stijl van de Nieuwe Kunst. Daarachter bevonden zich de melkhandel van Verploegen en de wasserij van Verbeet. In de bocht, iets terugliggend van de weg stond een wit boerderijachtig pand, café De Holleweg van Jan Groothuijse.

Bij de herbouw van de winkels kreeg dit deel van de Nieuwe Holleweg een grotendeels gesloten gevelrij met aan weerszijden vooruitspringende hoekpanden en – zoals vaker toegepast in de wederopbouw – een expeditiehof, bereikbaar via een poort. Alle vooroorlogse winkels kregen een nieuwe plek met bijbehorende boven- of benedenwoningen. Daarnaast kwamen er ook enkele nieuwe winkelwoningen. De bocht in de Nieuwe Holleweg werd aangepast. Beginnend bij het hoekcomplex (nummers 11-13), ongeveer op de plek van de vroegere "Dependance" van het Badhotel, kwam een geheel van winkels, woningen en werkplaatsen doorlopend in de Elzenweg. Hier vond meubelmakerij De Bruyn een nieuwe plek, evenals de drogisterij van Zegveld en een aannemersbedrijf. Later kwam hierin de kinderkledingfirma Bambi. Tegenwoordig herbergt Nieuwe Holleweg 13 een kapsalon. *(Wordt vervolgd - PC)*

Met dank aan: dhr. H. Hendriks (gemeente Ubbergen), Familie Verploegen, Slagerij Kersten, mevrouw J. van den Boogaard, Wim en Ria Verrijt.

Gemeente Ubbergen merkt theekoepeltje bij Villa Westerbeek aan als gemeentelijk monument.

Het sterk vervallen, maar in hoofdvorm bewaard gebleven theekoepeltje ligt aan de rechterzijde van de oprijlaan naar Villa Westerbeek (Rijksmonument, 1868), op dit moment in restauratie.

In de tweede helft van de 19de eeuw lieten welgestelden, lokaal en van elders, in Beek en Ubbergen villa's bouwen. Hoeveel theekoepels bij de villa's hebben gestaan is onbekend. Tot nu toe is een beperkt aantal locaties getraceerd en zijn er één, hooguit twee, als oorspronkelijke theekoepel aan te merken. Eén ervan is de theekoepel bij villa Westerbeek. Het kan derhalve als voorbeeld van een voor de gemeente zeldzaam geworden bouwtype worden beschouwd.

In de 19de eeuw stonden er ook vaak theehuisjes/prieeltjes bij uitspanningen, zoals herberg De Hartenbeek (later Hotel De Valk) en Café Bosclust in Ubbergen. Deze waren vaak halfopen en boden fraai uitzicht over de Ooijpolder.

Ook het theekoepeltje van Villa Westerbeek heeft een ligging met weids uitzicht tegen de stuwwalhelling en vormt een geheel met het omringende landschap. Het vormt een herinnering aan de ontwikkeling van het dorp Beek als woonplaats voor welgestelden in de 19de en eerste helft van de 20ste eeuw.

Verzoek tot betaling

Geachte vriend van de stichting Monument en Landschap,

Donatie 2012

Mogen wij ook dit jaar weer rekenen op uw steun?

Wij vragen u als vriend om een minimaal bedrag van €15,- over te maken op bankrekening 1051.11.562 van de stichting. Uw bijdrage stelt ons in de gelegenheid om onze activiteiten uit te kunnen voeren. Een extraatje is daarbij altijd welkom. Verder willen wij u er op wijzen dat de stichting door de belastingdienst is erkend als ANBI-instelling (een Algemeen Nut Beogende Instelling). Uw donatie komt daardoor voor aftrek in aanmerking (indien uw totale giften boven het drempelbedrag komen).

Geen acceptgiro

Om kosten te besparen versturen we in principe geen acceptgiro's meer. Dit spaart ons veel tijd en ook kosten om de acceptgiro's aan te maken. Heeft u toch liever een acceptgiro? Dan graag een berichtje een onderstaand adres.

Vermelding gegevens

Wilt u bij de storting uw postcode + huisnummer vermelden? Dat stelt ons in staat uw bijdrage snel in de administratie te verwerken. De bank vermeldt alleen de naam van de rekeninghouder, geen adres. Zeker als de donateur niet zelf betaalt, maar ook bij veel voorkomende namen, kost dit veel zoekwerk.

Als er vragen zijn, dan kunt u contact met mij opnemen:

Annemiek Lukassen, penningmeester

Sprongstraat 22

6573 BP Beek

Telefoon: 024 6843756 email: A.Lukassen@gmail.com

Namens de stichting alvast onze hartelijke dank.

Deze **Nieuws**brief is een uitgave van de STICHTING tot behoud van MONUMENT EN LANDSCHAP in de Gemeente Ubbergen

Redactie: Hans Giesbertz

Donateurs ontvangen het blad gratis, minimale donatie € 15,00 per jaar.

Bankrekening 1051.11.562

t.n.v. Stichting Monument en Landschap,
Sprongstraat 22, 6573 BP Beek-Ubbergen.

De Stichting heeft ten doel: "het bevorderen van het behoud en de versterking van cultuurhistorische, landschappelijke en karakteristieke waarden in het gebied van de gemeente Ubbergen en dat van de aan dit gebied grenzende gemeenten Nijmegen, Groesbeek, Millingen aan de Rijn en Kranenburg (D), in het bijzonder met betrekking tot monumentale, door de stichting monumentaal geachte, en karakteristieke bouwwerken of gedeelten daarvan, het landschap en landschappelijke elementen, de onderlinge samenhang tussen de hiervoor bedoelde bouwwerken en het landschap, archeologie, flora en fauna en al datgene wat tot het cultuurhistorische erfgoed van het werkgebied kan worden gerekend, een en ander te verstaan in de ruimste zin."

Secretariaat: mw Dr R.M. Nève-Sprenger
P.C. Hooftstraat 12
6573 CE Beek-Ubbergen,
tel. 024-684 3158

Website: www.monumentenlandschap.nl

Beek, trafohuisje aan de Elzenweg. Type K2, toegepast tussen 1950 en 1962. Kenmerken van wederopbouwarchitectuur: siermetselwerk in ontlastingsboog boven deur, PGEM bouwkeramiek, kleurig metselwerk in Noors- of kettingverband. Foto P. Coenen.